

УДК 17

Я. І. Ношин

викладач кафедри філософії та релігієзнавства
Українського гуманітарного інституту

ПОГЛИБЛЕННЯ Й РАДИКАЛІЗАЦІЯ ДІАЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В ЕТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЕМАНЮЕЛЯ ЛЕВІНАСА НА ПРИКЛАДІ СТАВЛЕННЯ Я ДО ІНШОГО

У західній філософській традиції творчість Еманюеля Левінаса активно досліджується й інтерпретується. На Е. Левінаса посилаються як провідні, так і менш відомі представники європейської філософії ХХ ст. З одного боку, з ним сперечаються, не погоджуються, його думку піддають нищівній критиці; з іншого – велика кількість сучасних мислителів відгукуються про французького філософа як про одного з найбільш впливових представників філософії ХХ ст.

По-справжньому оцінити значення етичної концепції Еманюеля Левінаса та з'ясувати її роль для сучасної європейської філософії – це завдання, над яким має працювати ще не одне покоління. Однак з упевненістю можна сказати, що Левінасів внесок є помітним і у феноменології, й у філософії діалогу, й у філософії релігії. На нашу думку, Еманюель Левінас причетний до створення нової філософської парадигми – філософії Іншого.

Однією з найбільш характерних особливостей етики Е. Левінаса є асиметричний характер стосунку між Я та Іншим. Причому етичне як таке потрібно мислити як відношення, що за своєю сутністю є поняттям асиметричним [13, с. 346].

Мета, яку ми ставимо перед собою в цій статті, полягає в тому, щоб проаналізувати специфіку стосунку між Я та Іншим, на якому наполягає Еманюель Левінас, що дасть змогу, з одного боку, усвідомити те, як саме Е. Левінас поглиблює межі філософії діалогу, з іншого – з'ясувати значення асиметрії у філософських поглядах Е. Левінаса як самостійного мислителя.

Одним із перших, хто по-справжньому зміг оцінити філософську міць думки Е. Левінаса, був Моріс Бланшо, котрий позитивно відгукнувся на докторську дисертацію Е. Левінаса «Тотальність і Безкінечне» (1961), зазначивши про те, що це один із найбільш значущих текстів століття.

Жак Дерида ґрунтовно проаналізував і піддав критиці творчість Е. Левінаса. В есеї під назвою «Насильство та метафізика» Ж. Дерида детально аналізує хід думки та спосіб викладу творів Левінаса, звертаючи увагу на спробу останнього розірвати з традицією Е. Гуссерля й М. Гайдеггера, особливо у праці «Тотальність і Безкінечне» (1961) [7, с. 137].

Хотілося б звернути увагу на важливу працю А. Бадью «Етика. Нарис про свідомість зла» [1], присвячену полеміці, що безпосередньо бере свій початок у філософії Е. Левінаса, мова йде про «етику відмінностей/розрізень». Тему радикальної трансценденції Іншого в стосунку до Тотального, яка є одним із ключових елементів у поглядах Е. Левінаса, порушують та інтерпретують Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі.

Серед представників західної європейської філософії, котрі вдавалися до аналізу й інтерпретації етичної концепції Еманюеля Левінаса, варто відзначити М. Бубера, П. Девіса, Р. Коена, П. Рікера, Ж. Рюс, С. Крічлі, А. Пеперзака, Ш. Вигода, Ж. Ансель та інших.

Значну увагу вивченню філософських поглядів Е. Левінаса приділяють такі російські дослідники, як Б. Губман, порівнюючи метафізичні підходи Е. Левінаса та Ж. Дерида [5]. Вивчення феномену Е. Левінаса як представника етичного варіанта феноменології займається І. Вдовіна [3]. Розглядаючи філософську спадщину

Е. Левінаса, Г. Ямпольська наголошує як на Левінасових феноменологічних студіях, так і на його етиці як першій філософії [16]. Потрібно зазначити, що обидві дослідниці доклали багато зусиль до перекладу праць французького мислителя російською мовою.

Одним із важливих досліджень, присвячених філософським поглядам Е. Левінаса, є праця З. Сокулер. Російська дослідниця присвятила один із розділів праці «Герман Коген і філософія діалогу», аналізує таких вузлових моментів етико-філософської концепції Е. Левінаса, як ідея безкінечності, тема Іншого, проблема подолання філософії тотальності [15].

На філософську концепцію Іншого з погляду подолання культурних відмінностей у сучасному суспільстві звертає свою увагу Т. Волкова [4]. Аналізуючи роль концепції Іншого у творах французького мислителя, І. Зайцев звертає особливу увагу на Левінасову етику у зв'язку з творчістю Ф.М. Достоевського [8].

Серед українських дослідників творчості Е. Левінаса варто виокремити К. Сігова, К. Пашкова, М. Гіршмана, Р. Димерця, Л. Карачевцеву, О. Філоненка. Окрім цього, треба підкреслити, що найбільш ґрунтовний, на нашу думку, аналіз ідей Е. Левінаса зроблений В. Малаховим в одному з розділів книги «Етика спілкування» під назвою «Асиметрична етика Е. Левінаса і проблеми сучасної етики спілкування» [12].

Незважаючи на наявність значної кількості розвідок, присвячених постаті Е. Левінаса, мусимо визнати, що, на жаль, лише дві його праці – «Між нами: Дослідження думки-про-Іншого» в перекладі В. Куринаського (1999) [11] і «Етика та безконечність. Діалоги з Філіпом Немо» в перекладі О. Білого (2001) [9] – перекладено українською мовою. Це стало можливим завдяки гуманітарному проєкту видавництва «Дух і Літера», з одного боку, і видавництву «Port-Royal» – з іншого.

Простежити всі філософські традиції, які відображено у творчості Е. Левінаса, досить непросто, оскільки на нього вплинули і його єврейське виховання та освіта, і навчання й семінари в Е. Гуссерля та М. Гайдеггера, а сам Левінас зазначає, що із представників так званої філософії діалогу на нього найбільш потужний вплив спричинив Ф. Розенцвайг. Розробляючи свою етичну концепцію, Е. Левінас у певному розумінні є представником або продовжувачем філософії діалогу, що, правда, розвиває він її досить радикально. Продовжуючи справу своїх попередників та однодумців (Франца Розенцвайга (1888–1929), Мартіна Бубера (1878–1965), Ойгена Морица Фрідріха Розеншток-Гюссі (1888–1973), Віктора фон Вайцзекера (1886–1957), Фрідріха Гогартена (1887–1967), Фердинанда Ебнера, Михайла Бахтіна (1895–1975) та інших, Е. Левінас робить свій внесок у спробу підважити основи класичної філософської парадигми.

Як не дивно, однак ми не знайдемо М. Бубера серед прямих учителів Е. Левінаса. Більше того, варто наголосити на тому, що між двома філософами впродовж певного часу мала місце полеміка, яка безпосередньо стосується нашого дослідження і про яку йтиметься далі.

Інтелектуальна подія, що привернула до творчості Е. Левінаса увагу не лише філософських кіл Європи, а й Нового Світу, відбулася ще в 1963 р. Еманюель Левінас опублікував статтю під назвою «Мартін Бубер і теорія

пізнання» (1963), де помістив деякі критичні зауваження на адресу Мартіна Бубера. Свою реакцію на статтю Е. Левінаса М. Бубер також опублікував. Е. Левінас надіслав листа М. Буберові, де спробував детальніше роз'яснити свою позицію. Так, згодом полеміка між двома філософами, завдяки американському філософові М. Фрідману, набула розголосу. М. Фрідман висловив пропозицію, щоб й інші філософи долучилися до цього філософського диспуту й висловили свої міркування з приводу концепцій Е. Левінаса та М. Бубера. Отже, думки про характер зв'язку між Я та Іншим в інтерпретації не тільки М. Бубера та Е. Левінаса, а й інших філософів були втілені у збірці статей під назвою «Філософські запитання» (1964).

Згадуючи про представників філософії діалогу та філософську традицію, яка веде свій відлік від пізньої творчості Германа Когена (маємо на увазі його працю «Релігія розуму з джерел юдаїзму»), варто, на нашу думку, окремо зупинитися на творчості Мартіна Бубера. Його внесок у становлення діалогічної філософської парадигми важко переоцінити.

Дійсно, праця М. Бубера «Я і Ти», у якій викладено його основні діалогічні ідеї й досі залишається яскравим прикладом глибокого аналізу людського буття, здійсненого на діалогічних засадах. М. Бубер привернув особливу увагу до відношення Я-Ти. Філософію, в основі якої є суб'єктно-об'єктний характер, він критикує. Міжособистісний простір постає для мислителя основою його філософської рефлексії. М. Бубер наголошує на тому, що зустріч здійснюється в міжособистісному просторі, звертаючи увагу на те, що подія зустрічі відбувається у сфері «поміж». Завдяки його працям тема Іншого, яка стала центральною для етичної концепції Е. Левінаса, змогла міцно утвердитися в європейській філософській традиції.

Про вплив М. Бубера на свої філософські погляди Е. Левінас говорить так: «... хто б не йшов по терену Бубера, своїм полегшенням винен Буберові навіть тоді, коли й не відав, де знаходиться. Це так, ніби ви перетнули кордон, того не знаючи, і повинні підкорятися країні, у якій перебуваєте. Саме Бубер визначив цей терен, побачив тему Іншого, Ду, «Ти» [11, с. 136].

На глибоке переконання Е. Левінаса, у європейській традиції домінував стереотип мислення, що тоталізує. Проблема такого способу мислення полягає у відсутності діалогу. Тоталізуюче мислення не здатне почути Іншого, прислухатися до нього, оскільки в Іншому вбачає негативний момент, котрий прагне подолати [15, с. 216]. Але навіть і ті філософські вчення, у яких суб'єкт не отожднювався з Абсолютним Духом, також повинні бути насторожі, адже й у них суб'єкт, Я, залишається абсолютним у сенсі того, що все є об'єктом для Я, усе зводиться до змісту свідомості цього Я. З огляду на це Я посідає місце тотальності. У зв'язку з цим для філософського Я Е. Левінас часто використовує поняття «Самототожний»: «Я – це буття, існування якого полягає в самоідентифікації, в досягненні своєї ідентичності за будь-яких обставин. Я ідентичне собі навіть у своїх змінах, воно мислить їх» [10, с. 76].

Ставши на шлях посткласичної парадигми, характерною ознакою якої є залучення інтерсуб'єктивного досвіду до процесів осмислення людського буття, Е. Левінас наголошує на важливості подолання монологічного способу мислення та переходу до діалогічного. Однак у цьому ще немає нічого специфічно левінасівського, того що вирізняло б його погляди від інших представників філософії діалогу.

Проте необхідно зазначити, що Е. Левінас іде далі власним шляхом. Французький мислитель поглиблює й радикалізує проблему стосунку між Я та Іншим, приділяючи особливу увагу проблемі асиметричного стосунку між Я та Іншим.

Е. Левінас звертає увагу на певний формалізм, який має місце у стосунку Я-Ти в М. Бубера. Е. Левінас указує

ще й на відсутність конкретної структури цього стосунку. Мова йде про те, що таке ставлення може поєднувати людину з людиною, з одного боку, а з іншого – людину із річчю [10, с. 102].

Поняття взаємності відіграє важливу роль у діалогічній концепції М. Бубера. Прикметною ознакою діалогу є взаємне спрямування, відкритість, зустрічний вектор. У такому ставленні один до одного можна обійтися без слів. На думку М. Бубера, справжня сутність людини розкривається в події зустрічі. Зустріч – це взаємність між партнерами. Справжнє взаєморозуміння може відбутися тільки тоді, коли партнери звільнені від бажання справити враження й відкрито висловлюються. «Діалог є синонімом взаємної творчості, справжнім утіленням інтерсуб'єктивності, в якому люди творять один одного, не втрачаючи індивідуальності» [14, с. 116].

Однак, на відміну від поглядів М. Бубера, коли той говорить про взаємність і відкритість співрозмовників, про що ми зазначали вище, Е. Левінас стверджує асиметричність стосунків між Я та Іншим. Він зауважує, що Я не вправі вимагати від Іншого такого самого ставлення, яке виявляю до нього. Осць як саме Е. Левінас зображає асиметричний характер цього зв'язку: «Те, що Я дозволяю вимагати від себе, незрівнянно з тим, що Я вправі вимагати від Іншого. Цей вельми звичайний моральний досвід підкреслює метафізичну асиметрію, зокрема радикальну неможливість бачити себе ззовні й однаково говорити про себе та про інших, а отже, він свідчить про неможливість тоталізації» [10, с. 90].

Підкреслюючи асиметрію стосунку Я та Іншого, Е. Левінас зазначає, що мова може йти тільки про мої зобов'язання щодо нього, але аж ніяк не про те, що Я можу претендувати на відповідне ставлення з боку Іншого. У цій точці розвитку своєї думки Е. Левінас, розробляючи етичну проблему, суголосний із поглядами Ф. Розенцвайга. У досвіді етичного стосунку Е. Левінас виявляє буття, яке розриває кордони мого досвіду, тому що само свідчить про свою екстеріорність і незалежність. Це буття, котре Я не могло само конституювати, оскільки Я несе відповідальність перед ним. «Це оскарження моєї спонтанності самим фактом присутності Іншого називається етикою» [8, с. 81].

На думку Е. Левінаса, буття Іншого не залежить від мене та перевищує мене, тому що Інший – це буття, яке диктує мені етичний закон. В обличчі Іншого читається це м'яке, однак невмоліме насилля над моєю волею: імператив «Не вбий!». Як стверджує Е. Левінас, «мене не стосується, як до мене ставиться інший, це його справа; для мене він є насамперед тим, за кого я відповідаю». Таку асиметрію філософ вважає «однією з найважливіших речей» для себе [11, с. 121, 124].

У дещо іншому варіанті стосунок Я і Ти є яскравим прикладом того, як, спостерігаючи за парєю закоханих, мимоволі відчуваєш, що в їхньому світі, окрім них, нікого не існує. Вони не помічають нікого навколо. Усе, що існує для них, – це тільки так зване Ми. «Суспільство двох», «суспільство любові», «інтимне суспільство» – як би ми не називали такий підхід, ми не уникнемо запитання: «Чим такий егоїзм удвох кращий за егоїзм наодинці?». На думку В. Малахова, саме так можна сформулювати це питання [12, с. 359].

За подібний підхід Е. Левінас критикує М. Бубера, коли останній веде мову про взаємність партнерів у діалозі, зустрічний вектор спрямування їхнього спілкування. Безперечно, для Е. Левінаса зупинитися на цьому рівні й не піти далі є неприйнятним. Людяність людини якраз і полягає в тому, щоб зуміти побачити навколо себе не тільки близьких тобі людей. Це зробити не так уже й важко. Значно більших зусиль потрібно докласти, щоб помітити Третіх, узяти на себе відповідальність за них, тим самим вийти за межі локального світу спілкування

двох назустріч усьому людству. Саме тоді можна досягнути справедливості, без якої неможливо уявити суспільство сьогодні.

Звертаючи увагу на соціальний аспект людського буття, Еманюель Левінас говорить про прозоріння стосовно Третіх, тих, хто не залучений до мого найближчого кола спілкування. Під таким кутом зору Третій, про якого згадує Е. Левінас, також є іншим. Хоча Третій не є моїм ближнім, на думку Е. Левінаса, очима Іншого на мене дивиться Третій. Про таке пробудження моральності людини веде мову французький мислитель [11, с. 33].

Отже, на початку ХХ ст. європейська філософська традиція дедалі гостріше починає відчувати настання кризи. На це звертають увагу провідні мислителі, зокрема й у назвах своїх філософських праць. Так, засновник феноменології Едмунд Гуссерль пише працю під назвою «Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія» (1936), де намагається переосмислити філософське надбання своїх попередників, виявити його практичне значення та новий сенс. «Ясно, що нам потрібно докладно, історично й критично обміркувати минуле, – пише філософ, – для того щоб перш ніж приймати які-небудь рішення, досягти цілковитого саморозуміння: отже, запитаймо, чим була й чим хотіла бути філософія всіх часів, чи є щось, що наскрізьною ниткою проходить крізь усі філософії...» [6, с. 148].

Усвідомлюючи неминучу кризу, Е. Левінас також стає на шлях пошуку виходу із ситуації. На думку французького мислителя, червоною ниткою, об'єднуючим началом попередньої філософської традиції було ставлення Я до Іншого. Щоправда його можна було охарактеризувати як таке, що мало суб'єктно-об'єктний характер. Безперечно, Е. Левінаса це абсолютно не влаштовує.

Е. Левінас докладає всіх зусиль, щоб подолати монологічне мислення та відшукати особливий онтологічний досвід, який зумів би вийти за межі іманентного й надав можливість зрозуміти, що існує реальність, яка не конституюється суб'єктом. Характерною рисою такого досвіду мала стати зустріч суб'єкта з чимось неочікуваним, із тим, що перевищує всю можливість схоплення й розуміння [15, с. 52].

Концепцію філософського діалогу, як зазначає В. Малахов, Е. Левінас утілює у своєрідній формі. Так, замість буберівського Ти, Е. Левінас воліє говорити про «Іншого» (l'Autre). Певною мірою продовжуючи діалогічні ідеї своїх попередників, Е. Левінас звертає особливу увагу на принципову асиметрію у стосунках Я з Іншим. Постулювання симетрії й взаємності учасників діалогу (що видається очевидним у світлі відомого здавна «золотого правила моральності») поступається місцем утвердженню принципової асиметрії стосунків між Я і Іншим. Немає сумніву, що специфіка левінасівського розуміння діалогу значною мірою відрізняє Е. Левінаса від своїх попередників. Відповідальність за Іншого лежить в основі етики. Страх за Іншого сильніший від страху за власне життя [11, с. 270].

Аналізуючи хід думки Е. Левінаса, можна зробити висновок, що, з одного боку, французький мислитель залишається в руслі основних ідей філософії діалогу, з іншого – поглиблюючи та радикалізуючи окремі положення вище згаданої парадигми, він виходить за її межі, наражаючи свої погляди на різку критику. Однак саме завдяки Е. Левінасу проблема морально-етичного досвіду людства зазвучала з такою силою, що змусила повернути до себе увагу не тільки філософів, а й представників різних галузей науки, культури, релігії.

Література

1. Бадью А. Етика. Очерк о сознании зла / А. Бадью. – СПб., 2006. – 126 с.
2. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер // Два образа веры. – М., 1995. – С. 15–92.

3. Вдовина И. Левинас и Э. Гуссерль / И. Вдовина // История философии. – 2003. – № 10. – С. 101–115.

4. Волкова Т.П. Философская концепция Другого в контексте формирования мультикультурного общества / Т.П. Волкова // Вестник МГТУ. – 2008. – Т. 11. – №. 1. – С. 84–88.

5. Губман Б. Э. Левинас и Ж. Деррида: два похода к судьбе метафизики / Б. Губман // Материалы XIII ежегодной международной междисциплинарной конференции по иудаике. – М.: Сэфер, 2006. – С. 136–144.

6. Гуссерль Е. Криза европейских наук и трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії / Е. Гуссерль; пер. з нім. Р. Скакуна // Філософська думка. – 2002. – № 3.

7. Деррида Ж. Насилие и метафизика. Эссе о мысли Эмманюэля Левинаса / Ж. Деррида // Письмо и различие / сост. и общая ред. В. Лапицкого. – СПб., 2000. – С. 99–196.

8. Зайцев И.Н. Концепция Другого в философии Э. Левинаса: дисс. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.03 / И.Н. Зайцев. – СПб., 2008.

9. Левінас Е. Етика і безконечність. Діалоги з Філіпом Немо / Е. Левінас; пер. з франц. О. Білий. – К.: Порт-Рояль, 2001. – 134 с.

10. Левинас Э. Избранное: Тотальность и бесконечность / Э. Левинас. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 416 с.

11. Левінас Е. Між нами. Дослідження думки-про-іншого / Е. Левінас; пер. з франц. В. Куринського. – К.: Дух і Літера, 1999. – 291 с.

12. Малахов В.А. Етика спілкування: [навч. посіб.] / В.А. Малахов. – К.: Либідь, 2006. – 400 с.

13. Малахов В.А. Уязвимость любви / В.А. Малахов. – К.: Дух і Літера, 2005. – 560 с.

14. Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії: [навч. посіб.] / Л.А. Ситниченко. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.

15. Сокулер З.А. Герман Коген и философия диалога / З.А. Сокулер. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – С. 200–294.

16. Ямпольская А. Творческая эволюция Эмманюэля Левинаса / А.В. Ямпольская // Эмманюэль Левинас: путь к другому: сборник статей и переводов, посвященный 100-летию со дня рождения Э. Левинаса / С.-Петербург. гос. ун-т; ред.: Н.В. Голик и др. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2006. – С. 7–21.

Анотація

Ноши Я. І. Поглиблення й радикалізація діалогічних ідей в етичній концепції Емманюеля Левінаса на прикладі ставлення Я до Іншого. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу діалогічних ідей у філософських поглядах Еманюеля Левінаса, а особливо стосунку Я з Іншим в етичній концепції французького мислителя. Під час дослідження показано, що стосунки між Я та Іншим, на думку Е. Левінаса, має принципово асиметричний характер. Саме це вирізняє діалогічні ідеї Е. Левінаса порівняно з іншими представниками філософії діалогу, зокрема з Мартіном Бубером. Аналізуючи хід думки Левінаса, варто зазначити, що, з одного боку, французький мислитель залишається в руслі основних ідей філософії діалогу, акцентуючи на суб'єктно-суб'єктному характері світорозуміння, з іншого – поглиблюючи та радикалізуючи окремі положення парадигми філософії діалогу (маємо на увазі характерну особливість у відносинах між Я та Іншим, якій властива принципова асиметрія), Е. Левінас виходить за її межі.

Ключові слова: етика, асиметрія, Інший, діалогічне мислення.

Аннотация

Ношин Я. И. Углубление и радикализация диалогических идей в этической концепции Эмманюэля Левинаса на примере отношения Я к Другому. – Статья.

Статья посвящена анализу диалогических идей в философских взглядах Эмманюэля Левинаса, в частности отношению Я и Другого. В ходе исследования показано, что отношение между Я и Другим, по мнению Э. Левинаса, носит принципиально асимметричный характер. Именно это отличает диалогические идеи Э. Левинаса в сравнении с другими представителями философии диалога, в частности Мартином Бубером. Анализируя ход мысли Э. Левинаса следует отметить, что, с одной стороны, французский мыслитель остается в русле основных идей философии диалога, акцентируя внимание на субъектно-субъектном характере миропонимания, с другой – углубляя и радикализируя отдельные положения парадигмы философии диалога (имеем в виду характерную особенность в отношениях между Я и Другим, которой свойственна принципиальная асимметрия), Э. Левинас выходит за ее пределы.

Ключевые слова: этика, асимметрия, Другой, диалогическое мышление.

Summary

Noshyn Y. I. Extending and Radicalization of Dialogical Ideas in the Emmanuel Levinas' Ethical Conception, Using the Example of Relation Between I and the Other. – Article.

The article reviews the relation between I and the Other in Emmanuel Levinas' ethical concepts. The survey shows that the relation between I and the Other is fundamentally asymmetric. This is what distinguishes dialogical ideas of Levinas in comparison with other representatives in the philosophy of dialogue, Martin Buber in particular. Analyzing Levinas' trend of thought, it should be noted that, on the one hand, the French thinker is in line with the basic ideas of the philosophy of dialogue, focusing on subject-subject nature worldview, on the other – extending and making certain theses of the philosophy of dialogue paradigm more radical (mean characteristic feature the relationship between I and the Other, which is characterized by a fundamental asymmetry), Levinas goes beyond it.

Key words: ethics, asymmetry, the Other, dialogical thinking.